

Nina Barszczewska

Uniwersytet Warszawski (Polska)

University of Warsaw (Poland)

e-mail: nbarszcz@uw.edu.pl

Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia – projekt badawczy Katedry Białorusienistyki Uniwersytetu Warszawskiego*

*The CULTURAL-LINGUISTIC HERITAGE OF PODLASIE – research project of the University of Warsaw
Department of Belarusian Studies*

*Культурна-моўная спадчына Падляшша – даследчыцкі праект Кафедры беларусістыкі
Варшаўскага ўніверсітэта*

Badanie Podlasia jest ważne ze względu na jego wielokulturowość. Na Podlasiu krzyżują się i przenikają wpływy kilku języków, kultur i religii. Taka wielokulturowość z jednej strony stanowi o bogactwie duchowym zamieszkujących ten teren narodów, lecz z drugiej często utrudnia identyfikację narodową. W celu zrozumienia i kompleksowego opisanego zjawisk językowych oraz świadomości narodowej mieszkańców Podlasia należy unikać ograniczania się tylko do opisu synchronicznego zaobserwowanych zjawisk – konieczne jest uwzględnianie uwarunkowań historycznych.

Od pokoleń Podlasie leżało na styku dwóch światów: wschodniego i zachodniego. Narody osiedlające się na terytorium Podlasia napływały ze wszystkich kierunków (od północy narody bałtyckie, od wschodu narody ruskie, od zachodu Polacy), co zostało szczególnie omówione w pracach Jerzego Wiśniewskiego¹, Michała Sajewicza²,

* Praca naukowa finansowana w ramach projektu Nr 11H12026381 „Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia” realizowanego w ramach programu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016.

¹ J. Wiśniewski, *Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie*, [w:] *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, t. 1, pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej, J. Siatkowskiego, Wrocław 1980.

² M. Sajewicz, *Historia badanego terenu na tle dziejów regionu*, [w:] *idem, Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostocczyzny. Deverbativa deadiectiva*, Lublin 2002.

Marka Barwińskiego³ oraz innych badaczy procesów osadniczych. Przybywające grupy etniczne charakteryzowały się różną przynależnością religijną i kulturową. Teren Podlasia przez wieki wielokrotnie zmieniał też swoją przynależność państwową. Właśnie z tych powodów dzisiaj ten obszar Polski jest tak urozmaicony pod względem kulturowym, religijnym oraz językowym.

Przez długie stulecia wyznacznikiem przynależności narodowej była konfesja. Obecnie rzadko stawia się znak równości między wyznaniem a narodowością, wiara traktowana jest w kategoriach prywatności – obserwujemy więc np. wyraźny wzrost liczby prawosławnych Polaków. Warto podkreślić, że Cerkiew prawosławna na Podlasiu nie przyczynia się do wzmocnienia tożsamości narodowej jej wyznawców, mimo że większość Białorusinów Podlasia jest wyznania prawosławnego. Nabożeństwa odbywają się w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, natomiast kazania – najczęściej w języku rosyjskim. Tymczasem rola konfesji w kształtowaniu tożsamości narodowej jest bardzo istotna – podkreśla to Ryszard Radzik, który wskazując problematykę odnosi nie tyle do regionu Podlasia, ile do całej Białorusi, porównując sytuację Białorusinów w Polsce oraz w innych krajach ościennych. „Katolicyzm i prawosławie – nie tyle poprzez *sacrum*, ile towarzyszącą obu wyznaniom sferę *profanum* – wpływały znacząco na przebieg procesów narodotwórczych wśród społeczeństw je wyznających”⁴.

Obecna struktura wyznaniowa województwa podlaskiego, gdzie mieszka około 250-tysięczna zbiorowość wiernych Cerkwi prawosławnej, jest skoncentrowana na obszarze pięciu powiatów południowo-wschodniej części województwa.

Ta właśnie część regionu charakteryzuje się największą mozaiką wyznaniową. Na przykład w powiecie hajnowskim prawosławni stanowią około 70% ludności, w bielskim – 40%, siemiatyckim – 30%, białostockim – 15%, sokólskim – 10%, natomiast w stolicy regionu ich udział w ogólnej liczbie ludności nie przekracza 20%. Wierni Cerkwi przeważają w 13 gminach, oprócz tego dwie wyróżniające się dualistyczną strukturą wyznaniową posiadają mniej więcej podobny udział katolików i prawosławnych w ogólnej liczbie ludności⁵.

Na Białostocczyźnie nie ma wyraźnych paraleli między narodowością, wyznaniem i językiem. Masy prawosławne nie są powiązane ani ideologią narodową, ani polityczną. Wprawdzie znaczna część osób wyznania prawosławnego uważa się za Białorusinów, lecz nie ma żadnych dowodów świadczących o tym, że z tożsamością

³ M. Barwiński, *Zmiany przynależności politycznej Podlasia oraz struktury ludności do 1921 roku*, [w:] *idem*, *Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe*, Łódź 2004.

⁴ R. Radzik, *Kim są Białorusini?*, Toruń 2002, s. 55.

⁵ R. Szwed, *Kultura i tożsamość wschodniego pogranicza Polski*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 2010, z. 36, s. 51–76, [na:] http://www.academia.edu/335332/Kultura_I_to%C5%BCsamo%C5%9B%C4%87_Wschodniego_Pogranicza_Polski [data dostępu: 14.05.2015].

wiąże się chęć obrony podstawowych wartości białoruskich: języka, kultury, wychowania dzieci na Białorusinów⁶.

Współistnienie obok siebie dwóch różnych wyznań prowadzi do tolerancji religijnej, wpajanej od dziecka:

M'atka nas tak navuč'yla, że čy to pravos'lavny kryš, čy to katol'icki, st'ale š'apku zn'im'i. U nas h'etaho n'e byl'o, što ty pravas'laŭny, čy ty kat'ol'ik. U m'an'e n'e byl'o vyružn'en'a ž'adnoho, čy'i to kryš. Ā zax'ožu, a ũ kaš'el'i i na šl'ubax byŭ, h'eta č'uvs'a tak ĩak v c'erkv'i [...] Nu, moi taks'ama ũn'uček uže b'uz'e ũ h'etym m'es'acy v'as'el'e, ĩan'a katal'icka, a ĩon pravas'laŭny (Kruszyniany 2013, Anatol Kirmuć, 83 lata)⁷.

Niestety, częste są również sytuacje konfliktu, wynikające z braku tolerancji religijnej, przy czym najbardziej obwiniane są osoby, które przeszły z jednej wiary, zazwyczaj prawosławnej, na katolicką.

F tryc'atyx had'ax past'av'il'i r'ymo-katol'ičeski kaš'eo, bo tut n'i byl'o kat'olikoŭ. Paŭst'au hety zbor bapc'istaŭ, p'iz'is'atn'ik'i, an'o rž'ennyx tyx b'ilo v'ešcaŭ to uže š'rob'iloša menš. Nu, i m'iš'ane małžeństva – kat'ol'ik, pravos'lavny, v'ad'omo, ĩak to ĩest. ĩak'aĭa pal'ityka byl'a koš'ola r'yma-katol'ičeskoho da pravos'lavnyx. ĩak tam žen'il'i, v'yx'ož'ila z'amuš, to abav'ask'ovo t'reba byl'o vyrak'acc'a sva'e'i v'ery pravos'lavne'i, pryn'ac'i katalic'yzm, ž'eby ks'onz daŭ šl'up. I tak'ix pr'ykladaŭ ĩest t'utaka, čy ũ Haĭn'ufce, z'es'atk'i. Nu, to ĩa uže apserv'uiu ty m'iš'ane małžeństva, ĩak tam vyhlad'aĭe, i v'elmi ž z b'olom moh'u ščv'eržyć, že van'y š'naĭb'arž'eĭ tak'ĭe ĩadov'ity. [...] X'očut b'yc'i b'arž'eĭ šv'at'yĭe, n'iš P'apa (Białowieża 2013, Michał Bajko, 64 lata).

Można zaobserwować istotne różnice między przynależnością religijną a językiem porozumiewania się. „Wpływ wyznania na gwarę przejawia się na Białostocczyźnie w ten sposób, że prawosławni, na ogół bardziej niż katolicy zachowują gwarę wschodniosłowiańską, uważając ją za ważny element swojej odrębności wyznaniowej i etnicznej”⁸.

Występują także rozbieżności między przynależnością narodową mieszkańców Białostocczyzny a gwarą, którą się posługują.

Świadomość narodowa nie kształtowała się tu według kryterium językowego. Zasadniczą rolę odegrało wyznanie. Nie ma przy tym znaczenia, czy ktoś jest wierzący, czy obojętny pod względem religijnym. Decyduje raczej wychowanie w określonym środowisku. Tak więc

⁶ E. Mironowicz, *Świadomość narodowa ludności prawosławnej Białostocczyzny*, [w:] *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, pod red. E. Smułkowej i A. Engelking, Białystok 2000, s. 50–55.

⁷ Przykłady zaczerpnięto z nagrań sporządzonych podczas eksploracji terenowych prowadzonych na Białostocczyźnie przez pracowników Katedry Białorusienistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

⁸ J. Wiśniewski, *Zarys dziejów osadnictwa...*, s. 10.

mówiący na co dzień gwara białoruską katolicy Sokółki i Dąbrowy Białostockiej uważają się za Polaków, prawosławni spod Bielska Podlaskiego czy Siemiatycz – przeważnie za Białorusinów, chociaż gwara ich ma wiele cech ukraińskich. Zdarza się też, że ktoś mówi po polsku, uważa się za Białorusina, a pochodzi z rodziny posługującej się gwara ukraińską⁹.

Problemy z określeniem własnej tożsamości najczęściej pojawiają się na pograniczach kulturowo-językowych, gdzie zazębiają się i przeplatają się tradycje dwóch lub kilku grup etnicznych czy narodów. Poczucie identycznej tożsamości powoduje, że jednostka łączy się z przedstawicielami danej grupy, do której sama należy, tworząc z nimi wspólnotę. „Tożsamość jest zjawiskiem zapewniającym większą lub mniejszą ciągłość życia społeczno-kulturowego jednostki, a jednocześnie ze względu na społeczny charakter powoduje jego przemiany”¹⁰.

Za najważniejszy rodzaj tożsamości zbiorowej uznawana jest identyfikacja kulturowa. W ujęciu Jerzego Nikitorowicza „tożsamość kulturowa społeczeństwa jest wynikiem zachowania dziedzictwa przodków, kultywowania podstawowych produktów”¹¹. Na tożsamość kulturową składa się spuścizna materialna przodków, a także wypracowane przez nich wzorce zachowań oraz nabyte wartości.

Z pojęciami wielojęzyczności, kontaktów językowych, wielokulturowości i wielu konfesji jest związane pogranicze, na którym na wszystkie zjawiska uwarunkowane kontaktami językowymi wpływają czynniki społeczne¹². Istotą pogranicznej wielojęzyczności jest brak rozgraniczeń między językami, płynność granic, przechodzenie od jednego języka do drugiego. Paradoksalnie, wskazuje ona

nie tyle na „wielość” – wieloetniczność, wielokulturowość, ile właśnie na jedność, wspólnotowość, której najważniejszym aspektem jest tutejszość, „bycie stąd”. Znajomość lokalnej odmiany czy lokalnych odmian językowych to bodaj najwyraźniejszy i najłatwiej uchwytny element tożsamości mieszkańców – ich poczucia związku z miejscem, zakorzenienia, bycia „u siebie”¹³.

Problemy związane z relacjami między językiem, wyznaniem a tożsamością zachęciły do ponownego przyjrzenia się zmianom zachodzącym we wschodniosłowiańskich gwarach Podlasia. Projekt „Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia” realizo-

⁹ *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej, J. Siatkowskiego, Warszawa 1980, s. 10.

¹⁰ A. Sadowski, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok 1995, s. 48.

¹¹ J. Nikitorowicz, *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 1995, s. 67.

¹² I. Будзько, *Лінгвістычны і сацыялінгвістычны характар беларускага памежжа. Да настановаўкі праблемы*, [w:] *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej*, pod red. E. Smułkowej, A. Engelking, Warszawa 2007, s. 259.

¹³ J. Straczuk, *Wielojęzyczność pogranicza: od tutejszości do nowej lokalności*, [w:] *Tożsamość – Język – Rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim*, pod red. A. Engelking, E. Golańskiej, A. Zielińskiej, Warszawa 2008, s. 103.

wany jest w Katedrze Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego od stycznia 2013 roku. Głównym celem projektu jest zbadanie polsko-wschodniosłowiańskiej interferencji językowej i historyczno-kulturowej. Dodatkowy wymiar to analiza zachowania społeczności bilingwalnej w warunkach wielokulturowości pogranicza, np. konieczności wyboru odpowiedniego języka w różnych sytuacjach społecznych.

W Katedrze Białorutenistyki znajdowały się nagrania z lat 80. XX wieku (z wyjazdów na praktyki dialektologiczne i folklorystyczne), które zdigitalizowano i zarchiwizowano (100 kaset z 41 miejscowości 4 powiatów: białostockiego, bielskiego, hajnowskiego i sokólskiego). W 2013 roku dokonano nowych nagrań folklorystyczno-dialektologicznych i historyczno-kulturowych w trzech powiatach województwa podlaskiego: bielskim, hajnowskim i sokólskim (nagrano ok. 90 godzin rozmów z mieszkańcami 38 badanych wsi). Przed wyjazdem na Podlasie wyznaczono nowe miejscowości do badań w taki sposób, żeby zebrany materiał był reprezentatywny dla całego pogranicza polsko-białoruskiego, z uwzględnieniem podziału północno-wschodniego Podlasia na kilka części pod względem gwarowego zróżnicowania fonetycznego. Opracowano także kwestionariusz tematów i pytań, który był podstawą badań folklorystycznych i dialektologicznych.

Do połowy 2014 roku przetworzono wersję dźwiękową materiału zebranego podczas eksploracji terenowych na tekst, zachowując osobliwości językowe zebranego materiału oraz dokładnie opisując problematykę poruszaną podczas rozmów z informatorami, z podziałem na poszczególne obrzędy, tradycje i zwyczaje. Rozpisany materiał ukazuje stan gwar podlaskich, miejscowy folklor, wykorzystanie języka białoruskiego w różnych sferach życia, historię badanych miejscowości, a także stan pamięci zbiorowej mieszkańców i jest reprezentatywny dla całego pogranicza polsko-białoruskiego, ponieważ uwzględnia podział północno-wschodniego Podlasia na części dokonany ze względu na zróżnicowanie fonetyczne gwar wschodniosłowiańskich.

Porównanie materiałów z lat 80. XX wieku oraz nagrań uzyskanych w 2013 roku pozwala na prześledzenie zmian, które zaszły w gwarach oraz obrzędach i tradycjach podlaskich na przestrzeni ostatnich 30 lat.

Materiały dialektalne i folklorystyczne zebrane w różnych okresach i przetworzone z wersji dźwiękowej na tekst fonetyczny dotyczą następującej problematyki:

- narodowej tożsamości mieszkańców terenów przygranicznych,
- pamięci zbiorowej ludności,
- tradycyjnych wierzeń ludowych, folkloru,
- zanikających zawodów,
- nowych możliwości rozwoju regionu w związku z dofinansowaniem ze środków Unii Europejskiej.

Szczegółne miejsce zajmują takie tematy, jak:

- życie na wsi dawniej i dziś (narzędzia gospodarstwa domowego, uprawa roli, obróbka lnu, tkactwo, pieczenie chleba),
- różne okresy w życiu człowieka (narodziny, wesele, pogrzeb),

– historia miejscowości (okrucieństwo okupacji niemieckiej, uchodźstwo w okresie wojennym, powojenne zmagania z trudnościami życia codziennego, dzisiejsza mechanizacja pracy w rolnictwie),

– religia (rola wyznania religijnego w kształtowaniu świadomości narodowej, znaczenie wychowania w określonym środowisku),

– piosenki ludowe towarzyszące ludziom w różnych okresach życia,

– wykorzystanie języka białoruskiego jako pomocniczego w gminach, w których ludność narodowości białoruskiej stanowi co najmniej 20% ogółu mieszkańców.

Zgodnie z *Ustawą z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* gminy, w których osoby należące do mniejszości narodowej, etnicznej lub posługujące się językiem regionalnym stanowią co najmniej 20% mieszkańców, mogą wprowadzić język mniejszości jako język pomocniczy stosowany w kontaktach z organami gminy oraz w postępowaniu sądowym pierwszej instancji. Obecnie tylko cztery mniejszości stanowią co najmniej 20% mieszkańców gmin, w tym również mniejszość białoruska. Mniejszość białoruska może wprowadzić język białoruski jako pomocniczy w 12 gminach województwa podlaskiego. Są to: Bielsk Podlaski–miasto, Bielsk Podlaski–wieś, Czeremcha, Czyże, Dubicze Cerkiewne, Gródek, Hajnówka–miasto, Hajnówka–wieś, Kleszczele, Narew, Narewka, Orla. Dotychczas można językiem białoruskim jako pomocniczym posługiwać się w 5 gminach: gminie miejskiej Hajnówka – od 3 grudnia 2007 roku, a także w gminach wiejskich: w gminie Orla – od 7 maja 2009 roku, w gminie Narewka – od 16 czerwca 2009 roku, w gminie Czyże – od 8 lutego 2010 roku oraz w gminie Hajnówka – od 28 maja 2010 roku. W gminie Orla obowiązuje również białoruskie nazewnictwo dla wybranych miejscowości – od 11 stycznia 2011¹⁴.

Przykład wypowiedzi Olgi Rygorowicz, wójt gminy Hajnówka:

My vv'el''i b'elar'usk'i do už'endu, što v už'enz'e ũ nas m'ożna havar'yc pa-b'elar'usku i pa-p'olsku. No t'oże ĩa xoč'u skaz'ać, što ĩak rabl''u n'abar da rab'oty, to ĩa p'iš'u, š't'oby xtoš oryientov'av's'a ũ n'ašom ĩazyk'ov'i (Hajnówka 2013, Olga Rygorowicz).

Pracownicy urzędów gminnych, którzy znają język białoruski, uzyskują dziesięcioprocentowy dodatek do pensji:

U nas us''o š't'al'i m'eš'anyĳe t'utaĳ hram'actva i t'utaĳ ĩość i kat'ol'iki, ĩość i pravas'aŭnyĳe, a pravas'aŭnyĳe v''elmi tak''iĳe n'iprab'ĳŭn'ĳa. Ž'es'ac prac'ent buoľš m'aŭc n'ašyĳa

¹⁴ *Urzędowy rejestr gmin, w których używany jest język pomocniczy*, na stronie Mniejszości Narodowe i Etniczne. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, [na:] <http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/rejestr/urzedowy-rejestr-gmin/6884,Urzedowy-Rejestr-Gmin-w-ktorych-jest-uzywany-jezyk-pomocniczy.html> [data dostępu: 17.05.2015]. *Vide*: N. Barszczewska, *Język białoruski w Polsce – historia i stan obecny*, „Acta Polono-Ruthenica” 2009, t. XIV, s. 339–351; Н. Баршчэўская, *Сітуацыя беларускай мовы ў Польшчы*, „Belarusika = Albaruthenica”, Минск 2012, s. 342–353.

працаўн'ік'і, кал'і хто працст'ав'іў так'оіе паўн'етча́н'е, што к'ончы л'іе'еі б'елар'уск'і [...] і даста'е дад'атак тры гады. Так што уда'ос'а h'eta p'eraha'asav'ać. (Lewkowo Nowe 2013, Jan Cieluszecki, 68 lat).

Gdy ludzie tracą język ojczysty, tracą również związki ze swoim pochodzeniem. Wraz z obcym językiem przejmują zwyczaje i dla własnego narodu przestają istnieć. Rezygnacja z języka białoruskiego przyczynia się do szybszej asymilacji¹⁵. Według Piotra Załużnego porzucenie języka ojczystego najczęściej prowadzi do polonizacji Białorusinów katolickiego wyznania i rusyfikacji Białorusinów wyznania prawosławnego.

Na Podlasiu, niezależnie od zachodzących procesów asymilacyjnych, stan gwar wschodniosłowiańskich jest dobrze zachowany. Znamienne jest to, że miejscowa ludność nie potrafi przypisać ojczystej gwary do konkretnego języka. Najczęściej pojawia się sformułowanie, że ich mowa jest „prosta”, a oni rozmawiają „po prostu, po swojemu”. Dotyczy to różnych gwar, zarówno zbliżonych do języka ukraińskiego, jak i białoruskich, z zachowanym akaniem oraz ciekaniem/dziekaniem, np. we wsi Rudaki w powiecie sokólskim.

- My – pa-pr'ostu hav'orym. My n'e pa-b'elar'usku, n'i pa-r'usku, t'lyko pa-pr'ostu.
- I bać'і v'ašy tak trazmaŭ'al'і, і з'ad'y?
- Tak, і з'edy, і праж'edy. My n'i pa-b'elar'usku (Rudaki 2013, Hienadz Karawajczyk, 55 lat).

Podobne podejście zaobserwowano również wśród mieszkańców okających gwar o cechach ukraińskich, np. we wsi Czyże w powiecie hajnowskim:

- Ęak vy nazyv'aieć'e tut h'etuŭ m'ovu?
- Kol'і my ne zn'aieŭ. N'і b'el'or'uška, ni ũkra'ińska, ni r'uška (Czyże 2013, Jan Stepaniuk, 86 lat).

Ludzie dostrzegają różnice językowe w poszczególnych wsiach, niejednokrotnie położonych bardzo blisko siebie.

Dr'uha v'oska – in'akša m'ova. U Moxn'atum – in'ačeī. T'uta, što v'oska, to in'akša m'ova. Svoī'a m'ova, o, Ęak u nas to – „m'ylo”, a ũ Moxn'atum – „m'ilo”. „M'ilo” to „m'iloš” pom'oіomu: x'lopeć і d'eŭčyna – m'iloš, kox'aіuć'a tam. Nu, a to k'ažda v'oska svoī'e, al'e my fs'o pon'іm'aieŭ. A tam uže Or'eškovo – ukra'ińc'і, po-ũkra'ińsk'і hov'orat uže – „rob'yty”, „xod'yty”, „ščo”. Ne k'aže: „Kot k'ošku pohn'aŭ”, ono „kit k'yšku pohn'av”. O tak'aia u nas t'utaka, k'ažda v'oska i'nnu m'ovu svoī'u m'aie (Dubicze Osoczne 2013, Nadia Czurak, 82 lata).

¹⁵ П. Залужны, *Як знікаюць Беларусы і іншыя народы СССР*, „Бацькаўшчына” (Monachium) 1960, № 8 (492), с. 2.

W pasie gwar przejściowych białorusko-ukraińskich rozmówcy podkreślają, że ich mowa nie jest ani białoruska, ani ukraińska. Pojawia się nawet określenie, że jest to język... prawosławny, język ich rodziców i dziadków. Z żalem zauważają, że pokolenie ich dzieci i wnuków mówi już po polsku, chociaż miejscową gwarę rozumie. Świadczy o tym tekst ze wsi Krywiatycze w powiecie bielskim.

– Ćak nazyv'aieć'e v'ašu hav'orku?

– Nu, Ća zn'aĭu, nazyv'aĭut pravos'lavna m'ova tak'aĭa. Kol''is n'ašy z'atki tak hovor'yl'i, i bat'k'i, i my tak hov'orymo, a n'ašy Źe d'yety i Źn'uki, to Źe ne hov'orat po-n'ašomu, popravos'lavnomu, no po-p'ol'sk'i hov'orat. UŹ'e pryĭiŹŹ'aĭut vn'uk'i, to hov'orat po-p'ol'sk'i. Po-n'ašomu ne hov'orat [...], al'i my z 'imy ne hov'orym po-p'ol'sk'i, on'o von'y pon'im'aĭut uŹ'e, Źto to Ćak'oĭe tam s'lovo (Krywiatycze 2013, Teodor Czykwin, 82 lata).

Na Bielszczyźnie i Hajnowszczyźnie wyraźnie zauważalny jest wzrost tożsamości ukraińskiej. Powolne, przemyślane przechodzenie od świadomości białoruskiej do ukraińskiej w dużej mierze wynika z dociekania różnic między obydwoma językami wschodniosłowiańskimi.

Ća iŹ'ov do Źk'oły v s'ĕis'at dev'atom r'oc'i, prakt'yĕno vs'e l'ude Ź tak''ix gm''inax ĆyŹ'ye, H'aĭnovka, V'uor'l'a, N'arva, D'ub'iĕe Cerk'ovne, kruh'om hovor'yl'i v toĭ hov'orc'i, zn'aĭyt, Ća z''is'aĭ zn'aĭu, Źe to Će hov'orka ukraińska. I prakt'yĕno skaŹ'u, Źe Źadnej asimil''acĭi, Źadnej pol'on'iz'acĭi do t'oho ĕ'asu ne by'lo. Bo Ćak Ća iŹ'ov do Źk'oły, to Źs'e 'uĕn'i v Źk'ol'i toĭ hovor'yl'i v toĭ hov'orc'i. Uĕ'ytel' pryĭeŹŹ'aĭ i zaĕyn'aĭ veŹ'i l'ekĕi... P'erŹu kl'asu u men'e us''o pa-b'ĕlar'usku (Szostakowo 2013, Mirosław Stepaniuk, 53 lata).

W przypadku wschodniosłowiańskiej ludności Podlasia wyraźnie zauważalne jest zanikanie tutejszości i kształtowanie się konkretnej tożsamości narodowej. Zaobserwowano trzy rodzaje przejść:

- od tutejszości do polskiej tożsamości narodowej,
- od tutejszości do białoruskiej tożsamości narodowej,
- od tutejszości do ukraińskiej tożsamości narodowej.

Najpowszechniejsze jest przejście od tutejszości do polskiej tożsamości narodowej, co łatwo wyjaśnić procesami asymilacyjnymi, ponieważ w warunkach polskiej państwowości to polska większość najczęściej wchłania mniejszości narodowe. Przy czym warto podkreślić, że przedstawiciele przejmowanej mniejszości zazwyczaj zachowują wyznanie prawosławne.

Drugie przejście – od tutejszości do białoruskiej tożsamości narodowej – wynika z uświadomienia tożsamości narodowej, która kształtuje się dzięki wychowaniu rodzinnemu w tradycji białoruskiej, nauce w szkołach z dodatkowym nauczaniem języka białoruskiego oraz działalności w środowisku białoruskim. Elżbieta Czykwin wyodrębnia dwa podstawowe czynniki słabej świadomości narodowej Białorusinów:

- nikły etos narodowy mniejszości,

– w najlepszym przypadku obojętny stosunek polsko-katolickiej większości do białorusko-prawosławnej mniejszości¹⁶.

Trzecie przejście, dość rzadkie na Podlasiu – od tutejszości do ukraińskiej tożsamości narodowej – występuje na terytorium, którego granice wytyczają rzeki Narew oraz Bug i wynika z bliskości językowej między gwarami tego terenu a językiem ukraińskim.

Na Podlasiu jednak większe znaczenie od tożsamości narodowej odgrywa przynależność do Ziemi Białostockiej, a rozgraniczenie między tożsamością narodową a przywiązaniem do miejsca urodzenia i/czy zamieszkania – jest ogromne. Ukraińska i białoruska działalność na Podlasiu jest odbierana jako „swoja”, a nie „obca”, ponieważ dotyczy lokalnych problemów i spraw niezależnie od narodowości. Między białoruskością a ukraińskością na Podlasiu nie ma zdecydowanej granicy kulturowej, wręcz odwrotnie, występują wzajemne wpływy, które są częścią kulturowej spuścizny Podlasia.

Ludność wiejska świadoma jest zróżnicowania językowego Podlasia. Sajewicz wskazuje, że nie dzieli ona tego terenu na część białoruską i ukraińską, ale opiera podział na innych przesłankach:

Za tego typu kryteria mogą służyć mianowicie cechy charakterystyczne poszczególnych gwar. Mieszkańcy sąsiedniej wsi dziekającej i ciekającej mogą być określani przez nosicieli gwary z przeprowadzoną dyspalatalizacją spółgłosek *dziekałami* (por. *z'* e ‘gdzie’) lub *cieprukami* (por. *c'ap'’er* ‘teraz’). Zanotowano także nazwę *d'ekalo* na określenie tych osób, które wymawiają twardo spółgłoski przed samogłoską *e*. Nawet inna wymowa zaimka może być podstawą do określenia mieszkańców danej okolicy jako *sztokmanów* (por. *što* ‘co’) lub *szczokmanów* (por. *ščo* ‘co’). Ludność akająca i dziekająco-ciekająca spod Narewki, Lewkowa Starego czy Białowieży określa mieszkańców okolic Hajnówki, Bielska Podlaskiego, Orli i Kleszczel *Podlaszami* (gw. *Padłasz*). Zwraca uwagę przede wszystkim na „twardą wymowę” Podlaszów (dyspalatalizacja spółgłosek przed *e*, często też przed *e* i *i*), a także na okający charakter ich gwary. [...] Mieszkańcy okolic Bielska Podlaskiego, Dubicz Cerkiewnych i Orli, a więc miejscowości wchodzących niegdyś w skład Korony, określają siebie jako *Korolowców* (por. *korol* „król”), a mieszkańców tych ziem, które wchodziły dawniej w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego, jako *Litwinów*. *Litwinami* (gw. *Litwyny*) dla mieszkańców Dubicz Cerkiewnych czy Orli są zarówno białoruskojęzyczni mieszkańcy okolic Narewki, jak też mieszkańcy wsi puszczańskich leżących na wschód od linii kolejowej Czeremcha – Hajnówka, gdzie występuje, podobnie jak w Dubiczach Cerkiewnych, okanie i twarda wymowa spółgłosek przed *e* i *i*¹⁷.

¹⁶ E. Czykwin, *Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana*, Białystok 2000, s. 55.

¹⁷ M. Sajewicz, *Białorusko-ukraińska granica językowa na Białostoczczyźnie*, [w:] *idem, Derywacja sufiksalna osobowych...*, s. 37.

Poniższe przykłady zaczerpnięte z kilku wsi powiatu hajnowskiego potwierdzają żywość charakterystyk ze względu na rodzaj gwary:

Vy s'ab'e ĭak m'asc'ovyie žyxaŕ'y adŕ'oŕn'ivaieč'e at padl'askix, at Padl'ašša?

– A tak, my t'utaĭ, u nas in'ačei hav'orat, a tam uže na Padl'ašy „de”, tak na „de” – „b'ude”.

– A ĭak vy akr'ešl'ivaieč'e h'etyie z'eml'i, bo, „my” k'ažac'e, „u nas” - h'eta zn'ačycca n'e Padl'ašša, a ĭak'i reh'iŕ'on?

– Nu, t'ŷia pudl'as'e na nas nazyv'aiut l'itv'in'am'i. U nas ĭest, u nas tak'aia m'išen'ina, tr'oxu i pol'skoho, i z'eš i b'elar'uskaho, tak'aia pr'ostaia ĭakaŕ'aš m'ova. U hm'in'e tut us'e tak'iie s'amŷie s'iz'at, ĭak z v'osok h'etyx, to m'ožna tak havar'yc', no ĭak x'očut van'y pap'ol'sk'i, n'i pan'im'aiut n'ašeĭ m'ovy, to uže i my za 'im'i hav'orym.

– A z'e voš h'eta m'aža prax'ož'ic' um'oŭnaia tak'aia, što vas nazyv'aiut l'icv'in'am'i?

– ĭak vam skaz'ač, van'a ĭak by prax'ož'ic' za r'ečkaĭu uže, bo tut o L'aŭk'ovo šče, to tak hav'oryt, ĭak my tut us'e.

– Za ĭak'oĭ r'ečkaĭu?

– A uže pa kraĭ L'eŭk'ova r'ečka tam, h'ety Axrym'y, to uže bolš by zak'id'aiut, 'akcent tak'i byŭ bolš na pudl'aški hav'orat. I uže tud'y za r'ečku to nazyv'aiucca „pudlaš'e”.

– A h'eta r'ečka ĭak nazyv'aiecca?

– U nas r'ečka nazyv'aiecca r'ečkaĭ. Iz Bandar'oŭ tut k'ała Słab'otk'i tak'o van'a pa kraĭ S'uščy, to N'arva (Michnówka 2013, Waleria Skiepkó, 72 lata).

V toĭ m'eiscov'ošč'i in'ačei tr'oxu zat'ah'aiut, napš'yklat, o tam za t'orom pud hran'icu, to tam uže bolš tak po-l'it'oŭsku.

– Pad l'it'oŭskuĭu hran'icu, c'i b'elar'uskuĭu?

– Pud b'elar'usku. I tak i nazyv'aiut ix t'utaĭ uže – „l'itv'in'y”.

– A l'itv'in'y vas ĭak nazyv'aiuč?

– Ne v'edaĭu, ĭak tam nas nazyv'aiut, al' 'e s'ud'a d'al'eĭ, v toĭ bok to – „štokman'y”.

– A at čah'o, što h'eta sł'ova mah'lo b zn'ačyč?

– No, my b'aržo ne rosk'ušuiem teĭ spr'avy. U nas m'ova tak'aia pravosł'avna, a tam u ix by m'ova ĭinna tr'oxu. Bolš c'en'uiut, bo v nas tut tak'iie tv'erdy rozm'ovy, a tam m'axše tak. A vže tud'a na L'evk'ovo pud N'arvu, pud Nar'evku, to tam uže – „xaz'ic'e”, „rab'ic'e” – tak v dr'uh'i bok c'en'uiut (Dubiczce Cerkiewne 2013, Jan Bagrowski, 60 lat).

– Vy k'ažac'e štokman'y, heta ĭak'aia v'oska?

– Štokman'y, to uže Korŷtytski, K'ornino, Moxn'ate, N'ove Berez'ovo, Zbuč. Štokman'y, zn'ačyt, ix m'ova ĭinna, xor'uošča m'ova, m'akša, a my tv'erdy tak'iie – matun'y, zn'ačyt maŕ'ašem (Rutka 2013, Mikołaj Leoniuk, 76 lat).

Na pograniczu polsko-białoruskim na Podlasiu zauważalne są procesy integrujące ludność białoruskojęzyczną z polskojęzyczną. Obserwuje się coraz częstsze przechodzenie na język polski w rodzinach, w których pojawia się na przykład synowa nieznająca języka białoruskiego:

T'eras to użo pa-p'ol'sku hav'orym! Bo syn'ova pa-p'ol'sku!

– A syn pa-sv'oïemu ùm''eie havar'yc'?

– Tak, um''eie. T'yl'ko syn um''eie, i ia! A użo ia'n'a, syn'ova, to użo ia'n'a tak pa-p'ol'sku!

(Ostrów Północny 2013, Olga Kozioł, 83 lata).

Do małych dzieci rodzice lub dziadkowie także często zwracają się tylko po polsku:

Tep'er už'e ùv'ogule m'ało xto hov'oryt po-n'ašomu. Bo iak už'e poïavl''aiuts'a mał'yje d''ieti i odn'e pokol''en'e, p'otum nast'epne, to už'e b'apc'a ščyt'aie svo'im obov''askom, m'oże ne k'ażda, što tr'eba do dyt''ata hovor'yty po-p'uol''sku (Orla 2013, Nina Nesterowicz, 80 lat).

Do najważniejszych czynników integrujących Elżbieta Smułkowa zalicza:

– wykształcenie i pracę w mieście związaną nieodłącznie z pogłębieniem znajomości języka ogólnopolskiego, co prowadzi do wzrostu jego prestiżu w społeczności oraz jest świadectwem awansu społecznego;

– wyznanie katolickie utożsamiane z polskością, podczas gdy prawosławie ma właściwości dezintegrujące, sprzyjające zachowaniu odrębności narodowej, co może pociągać za sobą większą zachowawczość językową;

– współpracę i przystosowanie polegające na obopólnej zależności: „przystosowanie prowadzi do współpracy, a każda współpraca wymaga przystosowania”¹⁸.

Interesujące są rezultaty badań przeprowadzonych wśród rodzin kilkupokoleniowych, składających się z dwóch i trzech pokoleń, ponieważ pozwalają na ukazanie różnic nie tylko między generacją rodziców i dzieci, lecz także dziadków i wnuków, czyli ujmują dłuższą perspektywę czasową.

Wpływ języka polskiego na gwary wschodniosłowiańskie zauważa się przede wszystkim na poziomie leksyki. Dzieje się tak, ponieważ leksemy infiltrują szybciej niż pewne cechy fonetyczne czy morfologiczne. W gwarach badanych miejscowości (Bobrowniki, Chomentowce, Sokolany, Koźliki, Wojszki) w polu semantycznym związanym z narodzinami człowieka występują m.in. następujące polonizmy: *c'onża*, *z'ecko*, *kab'ety*, *porod'ova* (*b'apka*). Niemalże znaczenie mają czynniki ekstralingwistyczne (radio, telewizja, prasa, szkoły), które sprzyjają szybszemu przechodzeniu leksemów z języka polskiego do gwar białoruskich¹⁹.

¹⁸ E. Smułkowa, *Sytuacja socjolingwistyczna i proces konwergencji języków na Brzławszczyźnie w świetle badań terenowych (1997–2007)*, [w:] *Brzławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. 1, *Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadectwo mieszkańców*, pod red. E. Smułkowej, Warszawa 2011, s. 122.

¹⁹ N. Barszczewska, *Obrzęd weselny na Białostocczyźnie. Charakterystyka semantyczno-porównawcza*, „*Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej. Językoznawstwo*” 1983, t. 11, s. 113–132; *eadem*, *Białoruski system gwarowy pięciu wsi na Białostocczyźnie (na materiale leksykalnym związanym z narodzinami dziecka)*, [w:] *W kręgu kultury białoruskiej*, pod red. W. Piłata, Olsztyn 1994, s. 159–186.

Słownictwo ma niewątpliwie największe możliwości przenikania, dlatego w gwarach peryferyjnych jest znaczna liczba synonimów i dubletów strukturalnych. Leksyka nie powoduje jednak poważniejszych zmian jakościowych w systemach gwarowych. Modyfikacje takie wywołuje przenikanie istotnych cech fonetycznych.

W gwarach przejściowych białorusko-ukraińskich na Podlasiu dostrzegamy tendencję do poszerzania dyspalatalizacji spółgłosek przed samogłoskami szeregu przedniego. Jak podkreśla Sajewicz, przeniknięcie „z gwary ukraińskiej do białoruskiej takiej cechy jak twarda wymowa spółgłosek przed *e* stawia automatycznie pod znakiem zapytania białoruskość tej gwary”²⁰. Autor uważa, że w przypadku przemieszania się cech starych, systemowych, które zdecydowały w przeszłości o uformowaniu się na określonym obszarze odrębnego języka, może dojść w systemie gwary peryferyjnej do poważnych modyfikacji jakościowych, a nawet do zmiany przynależności językowej gwary²¹.

Zanotowane przykłady hybrydalnych mikrotoponimów białorusko-ukraińskich w białorusko-ukraińskich gwarach przejściowych na Podlasiu (*Horoz'iska*, *Verxkryn'ica*, *Zver'yn'ec*)²² świadczą o występowaniu w jednym leksemie kilku cech typowych dla języków białoruskiego i ukraińskiego, dlatego nie można jednoznacznie zaliczyć tych słów do jednego z dwóch języków. W takiej sytuacji mówimy o przejściowości gwary.

Gwary przejściowe:

[...] są to gwary położone między wyraźnymi masywami dialektalnymi tego samego lub co najmniej dwóch odrębnych języków, których jednoznaczne obiektywne zakwalifikowanie do jednego z sąsiadujących dialektów (języków) napotyka poważne trudności lub zgoła nie jest możliwe ze względu na stopniowe terytorialne narastanie cech charakterystycznych, których współobecność decyduje dopiero o przynależności gwary do określonego dialektu lub języka²³.

W odróżnieniu od mieszania się gwar:

[...] przejściowość jest wynikiem długotrwałego wspólnego rozwoju gwar na styku języków bliskopokrewnych; idiolekty mieszane powstawać mogą wszędzie tam, gdzie prestiż jednego

²⁰ M. Sajewicz, *O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie*, „Rozprawy Slawistyczne” 1997, nr 12, s. 98.

²¹ *Ibidem*, s. 98–99.

²² *Vide*: N. Barszczewska, J. Głuszkowska, T. Jasińska, E. Smułkowa, *Słownik nazw terenowych północno-wschodniej Polski*, t. 1–2, Warszawa 1992.

²³ E. Smułkowa, *Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: „gwary przejściowe” – „gwary mieszane”*, [w:] *eadem*, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa 2002, s. 350.

z języków i utylitaryzm powodują dwujęzyczność lub w jej konsekwencji całkowite przechodzenie na język sekundarny, stopniowo coraz lepiej przyswajany²⁴.

Niektóre gwary peryferyjne, a w szczególności ich przynależność do konkretnego języka, wciąż pozostają przedmiotem dyskusji prowadzonej w oparciu o wiedzę uzyskaną w wyniku badań synchronicznych, które są niewystarczające do jednoznacznego zaklasyfikowania ich do konkretnego języka, dlatego niezbędne jest uściślenie kryteriów klasyfikacyjnych.

Według Kazimierza Dejny:

[...] spośród cech wyróżniających daną gwarę od innych ważniejsze dla ustalenia jej przynależności językowej będą przeto cechy dialektalne, zwłaszcza starsze, wspólne całemu ugrupowaniu etniczemu lub przeważającej jego części, a więc te innowacje językowe, które zadecydowały o uformowaniu się odrębnego języka, wyróżniającego osobny zespół etniczny. Chcąc rozstrzygnąć o językowej przynależności gwary, o jej powiązaniach językowych, nie wystarczy stwierdzić, że gwara ta różni się od innych gwar pewnym zespołem cech językowych, ale trzeba szczegółowo wykazać, że cechy te powiązane są genetycznie z obszarami formowania się danego języka etnicznego. Jeśli gwara leży w obrębie terenów objętych izoglosami innowacji dialektalnych danego języka etnicznego, to oczywiście należy ona do tego języka²⁵.

Analizowany materiał, zebrany w 79 podlaskich wsiach, ma bardzo istotne znaczenie, ponieważ:

- potwierdza uwarunkowany historycznie wielojęzyczny, wielokulturowy i wielowyznaniowy skład ludności województwa podlaskiego;
- ukazuje zmiany zachodzące w sposobie życia i w nazewnictwie, co jest możliwe dzięki porównaniu nagrań z lat 80. XX wieku i z 2013 roku;
- prezentuje odmienne stanowiska w podejściu do kwestii tożsamości narodowej przedstawicieli różnych pokoleń;
- uwidacznia rozbieżności w zasobie leksykalnym informatorów należących do różnych pokoleń – w języku młodej generacji zauważa się znacznie większy wpływ języka polskiego: nie tylko leksykalny, lecz również fonetyczny i składniowy;
- pozwala na zapoznanie się z aktualnym stanem gwar o charakterze przejściowym i mieszanych, ponieważ badania terenowe prowadzono w kilkudziesięciu miejscowościach Białostocczyzny, z uwzględnieniem podziału północno-wschodniej części Podlasia na kilka części, wyodrębnionych pod względem gwarowego zróżnicowania fonetycznego: pas białoruskich gwar akających

²⁴ Eadem, *Pojęcie gwar przejściowych i mieszanych na polsko-białorusko-ukraińskim pograniczu językowym*, [w:] eadem, *Białoruś i pogranicza*, s. 344.

²⁵ K. Dejna, *Językowa przynależność gwar brzesko-pińskich*, [w:] *Języki i literatury wschodniosłowiańskie*, pod red. K. Bajora, Łódź 1976, s. 19.

i ciekających/dziękających, pas gwar przejściowych białorusko-ukraińskich oraz pas gwar wschodniosłowiańskich z dużymi wpływami języka polskiego;

- wzbogaca materiał folklorystyczny o nowe nagrania ukazujące różne obrzędy, tradycje świąteczne i trudy dnia codziennego, a materiał dialektologiczny – o leksemy obrazujące nowy styl życia;
- ukazuje tendencje do odradzania i zachowywania tradycyjnych rzemiosł, takich jak tkactwo, haft, garncarstwo, wyrób przedmiotów z wikliny oraz ze słomy.

Omawiany materiał ilustruje polsko-wschodniosłowiańskie wpływy historyczno-kulturowe oraz polsko-białorusko-ukraińską interferencję językową obecną na wszystkich poziomach językowych (fonetycznym, morfologicznym, leksykalnym, składniowym). Nagrane i zarchiwizowane materiały badawcze w sposób unikatowy odzwierciedlają wielokulturowość Podlasia. Udostępnione w wersji pisemnej i dźwiękowej służyć będą nie tylko uczonym różnych specjalizacji (od filologów po socjologów i kulturoznawców), pragnącym prześledzić zachodzące na tym obszarze zmiany społeczno-kulturowe, lecz także wszystkim ludziom zainteresowanym procesem przenikania się kultur na pograniczach.

Opracowanie „Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia” będzie składało się z trzech tomów, w których oprócz rozdziałów teoretycznych (językoznawczych, folklorystyczno-etnograficznych i historyczno-kulturowych) znajdują się najbardziej reprezentatywne dla badanego regionu teksty gwarowe, ilustracje oraz CD z najciekawszymi nagraniami.

Bibliografia

- Barszczewska, N. (1983). Obrzęd weselny na Białostocczyźnie. Charakterystyka semantyczno-porównawcza. *Studia z Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej. Językoznawstwo*, 11, s. 113–132.
- Barszczewska, N. (1994). Białoruski system gwarowy pięciu wsi na Białostocczyźnie (na materiale leksykalnym związanym z narodzinami dziecka. W: W. Piłat (red.), *W kręgu kultury białoruskiej* (s. 159–168). Olsztyn: Wydawnictwo WSP.
- Barszczewska, N. (2009). Język białoruski w Polsce – historia i stan obecny. *Acta Polono-Ruthenica*, XIV, s. 339–351.
- Barszczewska, N. (2012). Sytuacja belaruskaj movy u Polščy. *Belarusika = Albaruthenica*, 32, s. 342–353.
- Barszczewska, N., Głuszkowska, J., Jasińska, T., Smułkowa, E. (1992). *Słownik nazw terenowych północno-wschodniej Polski, 1–2*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Barwiński, M. (2004). *Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Budźko, I. (2007). Lnhvistyčny i sacyjalnhvistyčny charakter belaruskaha pamežža. Da pastanouki problemy. W: E. Smułkowa, A. Engelking (red.), *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej* (s. 259–280). Warszawa: Wydawnictwo DiG.

Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia – projekt badawczy Katedry Białorusienistyki... 277

- Czykwin, E. (2000). *Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Dejna, K. (1976). Językowa przynależność gwar brzesko-pińskich. W: K. Bajor (red.), *Języki i literatury wschodniosłowiańskie* (s. 13–20), Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Glinka, S., Obrębska-Jabłońska, A., Siatkowski, J. (red.). (1980). *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny, I*. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Mironowicz, E. (2000). Świadomość narodowa ludności prawosławnej Białostoczczyzny. W: E. Smułkowa, A. Engelking (red.), *Język a tożsamość na pograniczu kultur* (s. 50–55). Białystok: Katedra Kultury Białoruskiej Uniwersytetu w Białymstoku.
- Nikitorowicz, J. (1995). *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Radzik, R. (2002). *Kim są Białorusini?* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Sadowski, A. (1995). *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Sajewicz, M. (1997). O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostoczczyźnie. *Rozprawy Slawistyczne*, 12, s. 91–107.
- Sajewicz, M. (2002). *Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny. Deverbativa deadiectiva*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Smułkowa, E. (2002). *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, E. (2011). Sytuacja socjolingwistyczna i proces konwergencji języków na Brasławszczyźnie w świetle badań terenowych (1997–2007). W: E. Smułkowa (red.), *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność, 1, Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadek mieszkańców* (s. 101–140). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Stracuk, J. (2008). Wielojęzyczność pogranicza: od tutejszości do nowej lokalności. W: A. Engelking, E. Golachowska, A. Zielińska (red.), *Tożsamość – Język – Rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim* (s. 95–107). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Szwed, R. (2010). Kultura i tożsamość wschodniego pogranicza Polski. *Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa*, 36, s. 51–76.
- Urzędowy rejestr gmin, w których używany jest język pomocniczy*. Mniejszości narodowe i etniczne. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji.
- Wiśniewski, J. (1980). Zarys dziejów osadnictwa na Białostoczczyźnie. W: S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski (red.), *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (t. 1, s. 14–27). Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Żałuzny, P. (1960). Jak znikają Belarusy j inszycja narody SSSR. *Bačkauszczyzna*, 8(492), s. 2.

Summary

The Podlasie study is essential due to the multiculturalism in the area, which, on the one hand, determines the richness of the region, and on the other, leads to difficulties in identifying the population's nationality. The CULTURAL-LINGUISTIC HERITAGE OF PODLASIE project has been carried out at the Department of Belarusian Studies at Warsaw University since January 2013. The main objective of the project is to investigate the Polish – East Slavic linguistic interference and the cultural-historical differences. Another dimension of the project is the analysis of behaviours in bilingual communities of the multicultural borderland, such as the necessity to select the appropriate language in various social situations. The comparison of research material from the 1980s and recordings obtained in 2013 enables tracing changes that have occurred in the local dialects, rituals and traditions of Podlasie over the last 30 years.

Key words: dialects, Podlasie, borderland, identity, multiculturalism

Streszczenie

Badanie Podlasia jest ważne ze względu na wielokulturowość, która z jednej strony stanowi o bogactwie danego regionu, a z drugiej – często utrudnia identyfikację narodową mieszkańców. Projekt KULTUROWO-JĘZYKOWE DZIEDZICTWO PODLASIA realizowany jest w Katedrze Białorusistyki Uniwersytetu Warszawskiego od stycznia 2013 roku. Głównym celem projektu jest zbadanie polsko-wschodniosłowiańskiej interferencji językowej i różnic historyczno-kulturowych. Dodatkowym wymiarem jest analiza zachowania się społeczności bilingwalnej w warunkach wielokulturowości pogranicza, na przykład konieczności wyboru odpowiedniego języka w różnych sytuacjach społecznych. Porównanie materiałów z lat 80. XX wieku oraz nagrań uzyskanych w 2013 roku pozwala na prześledzenie zmian, które zaszły w gwarach oraz obrzędach i tradycjach podlaskich na przestrzeni ostatniego 30-lecia.

Słowa kluczowe: gwary, Podlasie, pogranicze, tożsamość, wielokulturowość

Рэзюмэ

Даследаванне Падляшша важнае з увагі на шматкультурнасць, якая, з аднаго боку, сведчыць пра багацце дадзенага рэгіёна, а з другога – часта ўскладняе нацыянальную ідэнтычнасць жыхароў. Праект КУЛЬТУРНА-МОЎНАЯ СПАДЧЫНА Падляшша рэалізуецца Кафедрай беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта са студзеня 2013 года. Галоўнай яго мэтай з'яўляецца даследаванне польска-ўсходнеславянскай моўнай інтэрферэнцыі і гістарычна-культурнай дыферэнцыяцыі. Дадатковым вымярэннем з'яўляецца аналіз паводзін білінгвальнага грамадства ва ўмовах шматкультурнага памежжа, напрыклад, неабходнасці выбару мовы і розных сацыяльных сітуацыях. Параўнанне матэрыялаў з 80-х гадоў XX стагоддзя ды запісаў з 2013 года дазваляе назіраць змены, якія адбыліся ў падляшскіх гаворках, абрадах і традыцыях за апошнія 30 гадоў.

Ключавыя словы: гаворкі, Падляшша, памежжа, тоеснасць, шматкультурнасць